

DE LITERAIRE STRUCTUUR VAN HET BOEK EXODUS

Een nieuw voorstel

Nico Riemersma

Laat ik maar direct aan het begin mijn papieren op tafel leggen, als het gaat om mijn voorstel voor de literaire structuur van het boek Exodus. Daarna geef ik ruimte aan andere, eerdere voorstellen, maar zal dat niet onbeperkt doen. Die verdienen vervolgens wel een evaluatie. Mijn visie op de macrostructuur van Exodus zal ik daarna uitgebreid beargumenteren. Degene die ook andere voorstellen kent, ziet direct dat mijn voorstel nogal afwijkt van andere zienswijzen op de opbouw van het tweede boek van de Bijbel. Aan het eind trek ik een vijftal bijbels-theologische conclusies.

Mijn voorstel voor de literaire structuur van het boek Exodus ziet er als volgt uit:

(A) 1:1-2:22	Israël <i>in</i> Egypte (1:1-22) Mozes naar Midjan (2:1-22)
(B) 2:23-11:10	Bij de berg Gods: theofanie – in die vele dagen
(C) 12:1-15:27	Israëls uittocht <i>uit</i> Egypte – in de 1 ^e maand van het jaar (15 ^e dag)
(A') 16:1-18:27	Israël <i>in</i> de woestijn (16:1-17:16) – in de 2 ^e maand <i>na</i> de uittocht <i>uit</i> Egypte (15 ^e dag) 'Midjan' naar Mozes (18:1-27)
(B') 19:1-40:16	Bij de berg (Gods): theofanie – in de 3 ^e maand <i>na</i> de uittocht <i>uit</i> Egypte
(C') 40:17-38	Oprichting van de tabernakel – in de 1 ^e maand in het 2 ^e jaar (1 ^e dag)

Andere, eerdere voorstellen

Laat ik beginnen met de hoofdingeling van het boek. Over het algemeen wordt het bijbelboek Exodus in twee dan wel in drie hoofddelen verdeeld. Maar daartoe blijft het niet beperkt. Ik noem ook nog voorstellen die uitgaan van vier en van vijf hoofddelen.¹ Maar daar wil ik het wel bij laten.

---

¹ C. Houtman, *Exodus I-III (COT)*, Kampen 1986-1996, doet geen indelingsvoorstel als het gaat om de hoofddelen van Exodus.

Twee hoofddelen

In de Nieuwe Bijbelvertaling gaat men van een tweedeling uit, die als volgt wordt toegelicht: Het eerste deel vertelt het verhaal over de onderdrukking van de Israëlieten in Egypte en de uiteindelijke bevrijding (1:1-15:21). Het tweede deel beschrijft de gebeurtenissen tijdens de woestijntocht, waarbij het volk zich steeds tegen Mozes en tegen God verzet, om vervolgens op de Sinai de tien geboden en andere wetten en leefregels te ontvangen alsmede instructies voor de bouw van de tabernakel (15:22-40:38).² De scheidslijn ligt tussen het lied van Mozes, waarmee het uittochtverhaal eindigt (15:21) en het begin van de woestijntocht die het volk Israël bij de berg Gods brengt (15:22).

Mark Smith, die de priesterlijke redactie verantwoordelijk houdt voor de literaire ordening van het boek, gaat uit van dezelfde tweedeling, die hij baseert op de settingen van het boek: Egypte, ‘het land van de macht van de farao’ (1:1-15:21), en de Sinai, ‘het rijk van de macht van JHWH’ (15:22-40:38). Maar hij betreft beide delen ook op elkaar.³ Zo ziet hij de strijd tussen beide domeinen in het midden van het boek aan de orde komen, en wel in het lied – Smith noemt het zelf een ‘poem’⁴ – van Mozes (15:1-21): ‘This poem recapitulates the events leading up to the victory at the sea (vv 1-12) and anticipates the events at the mountain following the victory (vv 13-18).’⁵

Ook Benno Jacob gaat uit van twee delen; in het ene deel ligt de focus op Egypte (1:1-18:27), in het andere op de Sinai (19:1-40:38).⁶ De scheidslijn ligt bij hem dus later, en wel tussen hoofdstuk 18 en 19.⁷

Tot weer een andere tweedeling komt Jonathan Sacks.⁸ Hij spreekt van twee bogen. De eerste boog loopt van hoofdstuk 1 tot en met hoofdstuk 24, waaraan hij de titel geeft: ‘Van slavernij naar vrijheid’. De tweede boog loopt van hoofdstuk 25 tot en met hoofdstuk 40, waarin het gaat over ‘spiritualiteit en de plaats van God in de samenleving’. De radicale stelling van Exodus is, zo Sacks, dat een samenleving Gods aanwezigheid in haar midden nodig heeft om repressie en corruptie, tirannie en onrecht te vermijden.⁹

² *De Nieuwe Bijbelvertaling*, Heerenveen 2004, 69-70; zie ook T.B. Dozeman, *Exodus* (ECC), Grand Rapids 2009, viii-xiii, 45-47; H. Utzschneider & W. Oswald, *Exodus 1-15* (IEKAT), Stuttgart 2013, 23.

³ M.S. Smith, ‘The Literary Arrangement of the Priestly Redaction of Exodus: A Preliminary Investigation’, *CBQ* 58/1 (1996), 25-50, i.h.b. 38; W.H.C. Propp, *Exodus 1-18: A New Translation with Introduction and Commentary* (AB), New York 1999, 37-38, houdt 15:1-21 voor de ‘midpoint’ tussen 1:1-14:31 en 15:22-40:38.

⁴ Smith, ‘The Literary Arrangement’, 39.

⁵ De meeste uitleggers, onder wie N.A. van Uchelen, *Exodus 1-20* (Verklaring van een bijbelgedeelte), Kampen z.j., 53-59, i.h.b. 54, zijn echter van mening dat het tweede deel van het gedicht vertelt over de tocht naar het beloofde land, en dat het dus met ‘berg’ en ‘heiligheid’ (vv. 15,17) om de tempel in Jeruzalem gaat.

⁶ B. Jacob, *The Second Book of the Bible: Exodus*, Hoboken, NJ 1992, xxxv, 1083-1087; M. Greenberg, *Understanding Exodus: A Holistic Commentary on Exodus 1-11*, Eugene 2014, 2-3; C. Dohmen, *Exodus 1-18* (HThKAT), Freiburg e.a. 2015, 61-67. Ook in ‘De Bijbel literair’ (red. J. Fokkelman & W. Weren) (Zoetermeer/Kapellen 2003) wordt van deze tweedeling uitgegaan (zie pag. 5), al gaat Ron Pirson zelf uit van een driedeling (zie verder hieronder).

⁷ Een onduidelijke positie neemt R.J. Clifford (‘Exodus’, in: *The New Jerome Biblical Commentary*, London (1968) 1990, 44-60) in. Aan het begin van zijn ‘Outline’ zegt hij dat P zijn tradities in ‘two interlocking parts’ onderbrengt: 1:1-15:21 (‘de bevrijding van de Hebreeën uit Egypte’) en 12:37-40:38 (‘de tocht van Egypte naar de Sinai’) (pag. 44), direct daarna deelt hij het boek Exodus feitelijk als volgt in: 1:1-18:27 en 19:1-40:38, maar op pag. 45 duidt hij beide delen aan als 1:1-15:21 en 19:1-40:38, terwijl hij 15:22-18:27 in het eerste hoofddeel (1:1-18:27) onderbrengt.

⁸ J. Sacks, *Exodus: boek van de bevrijding*, Middelburg 2019, 308-309.

⁹ Sacks, *Exodus*, 311.

Drie hoofddelen

In het voorstel van de NBV worden woestijntocht en het Sinaigebeuren bijeengenomen, in dat van Jacob horen de uittocht uit Egypte en de woestijntocht bijeen. Deze voorstellen laten zien dat de woestijntocht moeilijk plaatsbaar is. Het kan dan ook niet verbazen dat anderen, onder wie Ron Pirson, tot een driedeling zijn gekomen: een Egyptedeel (1:1-15:21), een woestijntochtdeel (15:22-18:27) en een Sinaideel (19:1-40:38).¹⁰ Het mag duidelijk zijn dat de indeling op de locaties van het volk Israël gebaseerd zijn.

Ook Wolfgang Oswald houdt 1:1-15:21 voor het eerste hoofddeel, dat hij aanduidt met ‘Aufenthalt in und Auszug aus Ägypten’, maar het tweede hoofddeel, ‘Israel in der Wüste’, bevat niet het Jetro-verhaal, maar eindigt met de overwinning op Amalek in 17:16. Het derde hoofddeel, ‘Israel am Gottesberg’, loopt van 18:1 tot en met 40:38.¹¹

Ook John Durham komt tot een driedeling, maar bij hem ligt de scheidslijn net weer even anders dan bij Pirson.¹² Hij plaatst die direct tussen ‘de wet op de eerstgeborenen’ (13:1-16) en de woestijntocht (13:17vv.), zodat de compositie van het boek er als volgt uitziet: (1) Israël in Egypte (1:1-13:16); (2) Israël in de woestijn (13:17-18:27) en (3) Israël bij de Sinai (19:1-40:38).¹³

Een andere visie op de macrostructuur biedt Umberto Cassuto.¹⁴ De eerste scheiding ligt bij hem niet tussen hoofdstuk 18 en 19, maar tussen hoofdstuk 17 en 18. Exodus 1:1-17:16 vormt dan ook het eerste hoofddeel onder de naam ‘The Bondage and Liberation’. Waar vele anderen het vervolg als een hoofddeel beschouwen, maakt Cassuto een scheiding, en wel tussen 18:1-24:18 dat hij aanduidt met ‘The Torah and its Precepts’, en 25:1-40:38 waarin het gaat over ‘The Tabernacle and its Service’.

Vier hoofddelen

Niek Schuman meent met vele anderen dat het boek in de loop van een geschiedenis is ontstaan; in zijn eindvorm ziet hij vier hoofddelen: (1) 1:1-15:21 beschouwt hij als een grote Paasliturgie dat afsluit met de liederen van Mozes en Mirjam; (2) 15:22-18:27 vertelt het verhaal van de woestijntocht, op water en brood, gericht op het beslissende onderscheid tussen recht en onrecht; (3) 19:1-24:18 verhaalt dan van de ontmoeting met de Heilige en de proclamatie van de rechtsregels voor in het land, en (4) 25:1-40:38 is gewijd aan de tabernakel.¹⁵ Schuman brengt dus nog een scheiding aan in dat deel, dat anderen als één deel (19:1-40:38) zagen.

¹⁰ R. Pirson, ‘Genesis en Exodus 1-18’, in: J. Fokkelman & W. Weren (red.), *De Bijbel literair: Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*, Zoetermeer/Kapellen 2003, 61-87, i.h.b. 62,79-84.

¹¹ W. Oswald, *Exodusbuch*, <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/11553/> (geraadpleegd op 30 oktober 2019).

¹² J.I. Durham, *Exodus* (WBC, 3), Waco 1987, xxx; zie ook T.E. Fretheim, ‘Exodus, Book of’, in: T.D. Alexander & D.W. Barker (eds), *Dictionary of the Old Testament Pentateuch*, Downers Grove/Leicester 2002, 249-258, i.h.b. 250-251; B. van ‘t Veld, *Exodus I* (POT), Kampen 2007, 10.

¹³ J.F. Craghan, ‘Exodus’, in: E. Eynikel e.a. (red.), *Internationaal Commentaar op de Bijbel*. Bd 1, Kampen 2001, 454-514, i.h.b. 454-455, kent dezelfde hoofddeling, maar komt later (pag. 457-458) tot een indeling met zes delen: (1) Israël in Egypte (1:1-13:16); (2) Israël in de woestijn (13:17-18:27); (3) De verbondssluiting (19:1-24:11); (4) Instructies voor de bouw van het heiligdom (24:12-31:18); (5) De afval van Israël en de vernieuwing van het verbond (32:1-34:35); (6) Uitvoering van de instructies voor de bouw van het heiligdom (35:1-40:38).

¹⁴ U. Cassuto, *A Commentary on the Book of Exodus*, Jerusalem (1967) 1987, xi-xvi.

¹⁵ N.A. Schuman, *Voortvarend en vierend: Stap voor stap door het boek Exodus*, Delft 1985, 6.

Frank Fensham verschilt niet alleen in de kwestie van de afbakening van de vier hoofddelen, maar hij ziet ook meer samenhang tussen de verschillende delen.¹⁶ Exodus 1:1-13:16 houdt hij voor het eerste hoofddeel met als omschrijving ‘Israël in Egypte’. Exodus 13:17-15:21 typeert hij met ‘De verlossing uit de macht van Egypte’, en houdt hij voor de climax van het verhaal. Het derde hoofddeel is 15:22-18:27, door Fensham aangeduid met ‘Op weg naar de Sinai’. Het vierde hoofddeel is dan de rest, 19:1-40:38 dat hij de naam geeft: ‘Gods openbaring bij de Sinai’.¹⁷ Aan de aanduidingen valt al af te lezen dat de eerste twee hoofddelen (‘Egypte’) en de andere twee bijeen horen (‘Sinai’). De samenhang komt ook nog op een andere manier tot uitdrukking: Fensham noemt 1:1-13:16 het voorspel op Gods verlossingsdaad van Israël uit de macht van Egypte (13:17-15:21). Op vergelijkbare wijze functioneren het tweede (Israëls gang naar de Sinai, in 15:22-18:27) en het derde hoofddeel (Gods openbaring bij de Sinai, in 19:1-40:38). Ook het tweede en het vierde hoofddeel staan in relatie tot elkaar: de verlossingsdaad vormt de prelude op de verbondssluiting. Dit indelingsvoorstel staat zo weer dicht bij het eerste voorstel dat van een tweedeling (Egypte-Sinai) uitgaat.

Walter Vogels op zijn beurt gaat van een nog weer andere afbakening van de hoofddelen uit. Hij veronderstelt een parallelle ordening, die er als volgt uitziet:¹⁸

A	1:1-24:11	Onderdrukking, verlossing, verbond
B	24:12-31:18	Plan voor het heiligdom
A'	32:1-34:35	Zonde, verlossing, verbond
B'	35:1-40:38	Bouw van het heiligdom

waarbij hij de volgende toelichting geeft: ‘De structuur suggereert dat het boek leidt naar een plaats waar God en volk elkaar kunnen ontmoeten. Om daartoe te komen, verlost God zijn volk van het kwaad van sociale onderdrukking en zonde, om het dan tot een verbondsrelatie te brengen.’¹⁹

Vijf hoofddelen

Henk Jagersma houdt de volgende indeling aan: (1) 1:1-2:25 duidt hij aan als inleiding op het boek Exodus. (2) Het eigenlijke verhaal van de uittocht en doortocht begint volgens Jagersma in 3:1 en loopt door tot 14:31. (3) In 15:1-21 wordt de bevrijding bezongen. (4) De tocht door de woestijn vanaf de Schelfzee tot de Sinai wordt in 15:22-18:27 verhaald. (5) Exodus 19:1-40:38 met de gebeurtenissen op en rond de Sinai vormt het slotdeel.²⁰

Ook tot een vijfdeling, maar met geheel andere afbakeningen komt Jan Fokkelman.²¹ Hij begint het hoofdstuk over Exodus echter met het statement dat het boek uit twee delen bestaat

¹⁶ F.C. Fensham, *Exodus* (POT), Nijkerk 1970, 19.

¹⁷ N.M. Sarna, ‘Exodus, Book of’, in: *ABD* 2, 689-700, i.h.b. 691, verschilt van Fensham alleen in de afbakening van het eerste hoofddeel, wat dan natuurlijk gevolgen heeft voor de afbakening van het tweede. Sarna legt de grens niet bij 13:16, maar bij 12:36, zodat het tot deze vierdeling komt: 1:1-12:36 (‘Israel in Egypt’); 12:37-15:21 (‘Exodus Events’); 15:22-18:27 (‘Wilderness Wanderings’); 19:1-40:38 (‘Sinai Experiences’).

¹⁸ W. Vogels, *Exodus* (Belichting van het Bijbelboek), 's-Hertogenbosch/Leuven 2001, 22.

¹⁹ Vogels, *Exodus*, 22.

²⁰ H. Jagersma, *Exodus 1:1 – 18:27* (Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel), Kampen 1999, 10-12.

²¹ J.P. Fokkelman, ‘Exodus’, in: R. Alter & F. Kermode (eds), *The Literary Guide to the Bible*, Cambridge, MA 1987, 56-65, i.h.b. 56-58.

(1:1-15:27 en 16:1-40:38), waarvan hij zegt dat het de fysieke en geestelijke geboorte van Israël omvat. De hymne op de onvergelykbaarheid van JHWH, die zich zo manifesteerde als de Allerhoogste over Israël en Egypte (15:1-21), vormt de cesuur tussen de twee delen. In het vervolg van zijn Exodus-hoofdstuk komt hij evenwel tot een vijfdeling: Exodus 1:1-6:27 noemt hij de expositie, het tweede deel, 6:28-15:18, heet bij hem de confrontatie. Het derde deel, 15:22-18:27, beschouwt hij als ‘introductie’ op de twee resterende delen: 19:1-31:18 en 32:1-40:38, door hem getypeerd als ‘openbaring op de Sinai en verbond I’ en ‘openbaring op de Sinai en verbond II’.

Evaluatie

Een evaluatie van deze indelingsvoorstellen lijkt mij op zijn plaats. De te beoordelen kwesties betreffen allereerst het aantal hoofddelen en vervolgens de afbakening van de eenheden. In veel indelingen spelen geografische markeringsen een belangrijke rol. In de voorstellen waarin men uitgaat van twee hoofddelen, zijn dat ‘Egypte’ en de ‘Sinai’, in voorstellen met drie hoofddelen ligt de woestijn daartussen. Indelingen met meer, vier en vijf, hoofddelen, brengen verdere onderscheidingen aan in het laatste deel van het boek. Soms ligt de scheidslijn tussen hoofdstuk 24 en 25, soms ook tussen hoofdstuk 31 en 32. Geografische signalen spelen voor een verdere opsplitsing geen rol. Als het om de afgrenzing van de hoofddelen gaat, dan trekken velen een grens tussen Exodus 18 en 19. Vaak wordt ook een grens getrokken tussen Exodus 15:22 en 15:23.

Waar liggen de grootste discussiepunten? Een *eerste* punt betreft de vragen waar het eerste hoofddeel begint en waar het eindigt? De eerste vraag mag misschien merkwaardig aandoen: waar zou het anders beginnen dan in 1:1, toch is deze vraag minder raar dan het lijkt. Het gaat namelijk om de kwestie of het verhaal ook een expositie dan wel een proloog bevat. Als het om het slot gaat, zijn sommigen van mening dat het eerste hoofddeel loopt tot en met 13:16. ‘De wet op de eerstgeborenen’ (13:1-16) zou dan het slot vormen. Anderen zijn de opvatting toegedaan dat het verhaal van de doortocht door de Schelf- of Rietzee er ook nog bij hoort, en dat de grens getrokken moet worden bij 15:21.

Een *tweede* punt. Voor velen is het niet de vraag of de woestijntocht wel een apart hoofddeel vormt, maar gaat het erom waar die begint en waar die eindigt. Sommigen beweren dat de woestijnreis in 15:22 begint, waar anderen hem al eerder plaatsen, en wel in 13:16. Het einde van dit hoofddeel zien een aantal commentatoren aan het eind van het verhaal over de strijd met Amalek, dus in 17:16. Weer anderen zien de lofprijzing van Jetro als het slot (18:9-11).²² En nog weer anderen houden heel het Jetro-verhaal (18:1-27) voor het slot van het tweede hoofddeel.

Een *derde* punt betreft de vraag of 18:1-40:38 dan wel 19:1-40:38 één deel is dan wel om onderverdeling vraagt. Diverse onderzoekers rekenen in elk geval met twee delen, waar de scheiding óf in hoofdstuk 24 valt óf direct daarna.

²² R. Albertz, ‘Wilderness Material in Exodus (Exodus 15-18)’, in: T.B. Dozeman e.a. (eds), *The Book of Exodus: Composition, Reception, and Interpretation* (VT.S, 164), Leiden/Boston 2014, 151-168, i.h.b. 159.

Mijn positie heb ik aan het begin duidelijk gemaakt. In het vervolg zal ik mij voor mijn indelingsvoorstel verantwoorden, vooral ook in reactie op de bovengenoemde voorstellen voor de macrostructuur van Exodus.

Exodus 1:1-2:22

De vragen waarmee mijns inziens begonnen moet worden, zijn: hoe opent het boek Exodus, waar eindigt de openingssequentie en wat is de status van de opening?

Exodus 1:1-7

Het boek opent verrassend, zou ik willen zeggen, in die zin dat we direct aan het begin horen over een generatie die in Egypte gestorven is: ‘Jozef, benevens al zijn broeders – van wie we alle namen in de eerste zin hoorden – en dat gehele geslacht’ (1:6). Bij die trieste openingszinnen die functioneren als een afronding van het boek Genesis, blijft het niet. De eerste scène (1:1-7) sluit af met een positieve uitspraak, er is namelijk sprake van vervulling van de aartsvaderbelofte (1:7) (Gen 12:2; 13:16; 15:5; 17:5-6), waaruit de lezer opmaakt dat het einde van een generatie bepaald niet het einde van een volk betekent, integendeel, het komt tot een enorme uitbreiding. De verteller gebruikt daarvoor vier verschillende werkwoorden: ‘zich uitbreiden’ (*šāraṣ*), ‘vermenigvuldigen’ (*rābah*), ‘talrijk worden’ (*‘āṣam*) en ‘vol worden’ (*māla*).²³ Daarmee is de beginsituatie duidelijk. De aparte status van 1:1-7 wordt in de Hebreeuwse Bijbel zichtbaar gemaakt door de *petucha* aan het eind. Cees Houtman duidt deze passage aan als ‘proloog’.²⁴

Exodus 1:8-22

In 1:8-22 begint een nieuwe scène, zoals uit het eerste vers blijkt, waarin gesproken wordt van ‘een nieuwe koning in Egypte die Jozef niet gekend heeft’. Deze nieuwe koning doet een drietal pogingen om deze uitbreiding tegen te gaan: (1) door het volk Israël te onderdrukken door het zware slavenarbeid te laten ondergaan (1:8-14); (2) door het geven van de opdracht aan de vroedvrouwen Sifra en Pua om de jongetjes die geboren worden te doden (1:15-21); (3) door het hele Egyptische volk te gebieden om alle jongetjes die geboren worden in de Nijl te werpen (1:22). Wat eruit duidelijk wordt, is dat zijn pogingen om de uitbreiding tegen te gaan, steeds heftiger en agressiever worden: het gaat van dwangarbeid, slavernij tot ‘Endlösung’ van pasgeboren jongetjes.

De eerste twee pogingen slagen niet. Zo verneemt de lezer in reactie op het beleid van de farao: ‘Maar hoe meer men hen onderdrukte, des te meer vermenigvuldigden zij zich en breidden zij zich uit ...’ (1:12). En in reactie op het bevel van de koning aan de vroedvrouwen om de jongetjes te doden die geboren worden, meldt de verteller dat de vroedvrouwen God vreesden en niet deden wat de koning van Egypte hen gezegd had (1:17). Dan volgt aan het eind het gebod aan zijn gehele volk om alle jongetjes die geboren worden in de Nijl te

²³ Zie S. Bar-Efrat, *De Bijbel vertelt: Literaire kunst in Oudtestamentische verhalen*, Kampen 2008, 256-257.

²⁴ Houtman, *Exodus I*, 212; Utzschneider & Oswald, *Exodus 1-15*, 57-63; Schuman, *Voortvarend en vierend*, 7, duidt heel 1:1-22 aan als ‘een lange proloog’; Greenberg, *Understanding Exodus*, 15-55, beschouwt 1:1-2:25 als ‘proloog’; M. Fishbane, *Text and Texture: Close Readings of Selected Biblical Texts*, New York 1979, 62-76, houdt Ex 1-4 voor de proloog.

werpen. Zal deze derde poging wel slagen, dat is de vraag die de lezer zich zal stellen.²⁵ Slaagt die, dan is het direct ‘einde verhaal’. Met deze derde poging van de Egyptische koning hebben we in 1:22 met het eind van deze twee scènes (1:1-22) te maken. Dat is in de Hebreeuwse Bijbel zichtbaar gemaakt door de *setuma* direct erop volgend. De passage heeft een open einde, we vernemen namelijk niet of het volk er gehoor aan geeft.

Hoe moeten we deze scènes duiden? Gewoon, als de opening van het verhaal dat daarna regulier doorloopt in hoofdstuk 2? Mijns inziens is hier toch iets meer aan de hand. We hebben in 1:1-22 met de expositie van doen. Met deze term wordt het begin van een verhaal/boek aangeduid, waarin de verteller de setting schetst waarin de geschiedenis zich zal afspelen, met de daarbij behorende personages. De expositie bestaat uit twee onderdelen (1:1-7 en 1:8-22). In het eerste onderdeel horen we van het groot worden van het volk Israël, in het tweede de opeenvolgende pogingen van de koning van Egypte om deze uitbreiding tegen te gaan, pogingen die slavernij en onderdrukking van het volk Israël tot gevolg hebben, en nu ook dreigen te leiden tot moord op pasgeboren jongetjes. De verteller schetste hier de uitgangssituatie voor het verdere verloop.²⁶ Het hoort tot de taak van een verteller om met zijn expositie de lezer te triggeren. Ik zou zeggen dat hij dat effect alleen al bereikt door zo open te eindigen. Kom je vanuit het boek Genesis, dan zal de lezer nieuwsgierig zijn of de aartsvaderlijke belofte van het binnengaan van het beloofde land (48:4,21; 50:24) wel tot vervulling zal komen, nu ze én in slavernij in Egypte zitten én de jongetjes die geboren worden het niet zullen overleven. Kortom, de lezer zal zich de vraag stellen: hoe gaat dit aflopen?

Exodus 2:1-22

De brede situatie waarmee het Exodusboek begint – twee volkeren: het volk Israël en het Egyptische volk, met zijn koning, die in 1:8-22 de leiding heeft en de gang van de geschiedenis probeert te bepalen – verandert compleet in 2:1. De verteller zoomt in op een levitische man die een levitische vrouw trouwt. Zij wordt zwanger en baart een zoon die, gedachtig het bevel van de farao, onmiddellijk gevaar loopt. Het mag duidelijk zijn, in 2:1 begint een nieuwe sectie.²⁷ Hij, Mozes, is vanaf 2:1 tot en met 40:38 de hoofdfiguur van het Exodusboek.²⁸ In 2:1 mag dan een nieuwe sectie beginnen, maar dat betekent niet dat er geen verbinding is met de twee voorgaande secties (1:1-22). We hoorden dat de eerste twee pogingen van de koning van Egypte om de uitbreiding tegen te gaan, niet slaagden, en dat hij een derde poging deed om dat toch voor elkaar te krijgen, in 2:1-10 krijgen we te horen dat deze derde poging in elk geval niet slaagt als het om het jongetje gaat dat in een levitisch gezin geboren wordt. En dan is het opnieuw een vrouw die reddend optreedt. En het is nog

²⁵ De drievoudige herhaling wordt door K.A.D. Smelik, ‘Driemaal is scheepsrecht: Drievoud in de Hebreeuwse Bijbel’, *Interpretatie* 20/2 (2012), 12-13, ‘een typische stijlfiguur uit de bijbelse vertelkunst’ genoemd.

²⁶ Vgl. G.W. Coats, ‘A Structural Transition in Exodus’, *VT* 22/2 (1972), 129-142, i.h.b. 132: ‘It (= vv. 7-14) functions as an exposition for the exodus narration as a whole’; W.H. Schmidt, *Exodus, Sinai und Mose: Erwägungen zu Ex 1-19 und 24* (EdF, 191), Darmstadt 1983, 32.

²⁷ P. Weimar, ‘Exodus 1,1-2,10 als Eröffnungskomposition des Exodusbuches’, in: M. Vervenne (ed.), *Studies in the Book of Exodus: Redaction – Reception – Interpretation* (BETHL, 126), Leuven 1996, 179-208, i.h.b. 182, beweert geheel ten onrechte dat ‘die erzähleröffnende Bedeutung von 2,1 ... nicht mehr jedoch für die Endgestalt des Textes gültig ist’.

²⁸ Zo ook Dozeman, *Exodus*, 47. Waar we in 2:1-10 van Mozes’ geboorte horen, verneemt de lezer bij het tweede optreden van Mozes en Aäron voor de farao (5:1-7:13) dat Mozes tachtig en Aäron drieëntachtig jaar is (7:7)!

wel de dochter van de farao die dat doet! Ik zou heel het verhaal vanaf 2:1 tot en met 40:38 willen beschouwen als het antwoord van Godswege op het bevel van de koning van Egypte om alle pasgeboren jongetjes in de Nijl te werpen (1:22). Uit dit verhaal zal duidelijk worden dat in 2:1-10 niet zomaar een jongetje geboren wordt, maar een dienaar van JHWH (4:10; 14:31, vgl. Mal 4:4).

Waar de verteller wel van de vroedvrouwen zegt dat zij niet deden wat de koning van Egypte gezegd had, daar zegt hij dat niet expliciet van de dochter van de farao. Het hoeft ook niet gezegd te worden, die conclusie kan de lezer zelf ook wel trekken. De dochter van de farao is wel zo slim om het kind voorlopig bij de moeder te laten. Zij heeft, gezien het bevel van haar vader, geen mogelijkheid om dit kind in het paleis op te nemen.

In 2:1-22 horen we dat Mozes een dubbele identiteit bezit. Hij wordt in een levitisch gezin geboren, door de dochter van de farao als een Hebreeuws kind opgemerkt (2:6). Ofschoon door de dochter van de farao aangenomen als haar (Egyptische) zoon (2:10), voelt hij zich, volwassen geworden, Hebreeër, zoals uit 2:11-12 duidelijk wordt, als hij opkomt voor 'één van zijn broeders'. Maar als hij naar Midjan vlucht, omdat de moord op een Egyptenaar bij de farao bekend is geworden, wordt hij daar voor een Egyptenaar gezien en uitgemaakt (2:19). De lezer begrijpt dat hij zichzelf als Hebreeër ziet.

Deze passage functioneert als een brug tussen 1:1-22 waarin van de onderdrukking van Israël in Egypte verteld wordt, en 2:23-11:10, waarin Mozes naar de farao wordt gezonden om de farao te verzoeken het volk te laten gaan. De tussenpassage vertelt hoe Mozes in een Hebreeuws gezin wordt geboren, hoe hij aan de Egyptische kant terecht komt, maar zich solidariseert met zijn broeders (met als gevolg dat hij naar Midjan moet vluchten) en zo voor God de ideale persoon (= dienstknecht) wordt om zijn volk Israël uit Egypte uit te leiden.

Tot slot geef ik verantwoording over de vraag waar het openingsdeel eindigt. Diverse uitleggers zijn van mening dat de opening van het boek niet in 1:22 eindigt, maar nog doorloopt. Er bestaat verschil van opvatting tot hoever. Sommigen rekenen daar ook nog het geboorteverhaal van Mozes (2:1-10) bij, en spreken dus van 1:1-2:10 als openingshoofdstuk,²⁹ anderen zien het slot van de eerste verhaaleenheid in 2:22 en nog weer anderen houden 2:25 voor het einde daarvan.³⁰ De laatste opvatting houdt geen rekening met het feit dat in 2:23 getuige de beginwoorden en de tijdsaanduiding ('En het gebeurde in die vele dagen') een nieuwe passage begint. Exodus 1:8-2:22 vormt in dat opzicht een eenheid, dat de gebeurtenissen die verteld worden, vallen onder 'de nieuwe koning die Jozef niet gekend heeft'. Zijn regeringsperiode is nu afgelopen, zo horen we in 2:23. Dat lijkt een pleidooi om 1:1-7 samen met 1:8-2:22 als het openingsdeel te beschouwen, waarvan 1:1-22 dan als expositie beschouwd kan worden.

²⁹ D.W. Wicke, 'The Literary Structure of Exodus 1:2-2:10', *JSOT* 24 (1987), 99-107; Weimar, 'Exodus 1,1-2,10', 179-208.

³⁰ J.S. Ackerman, 'The Literary Context of the Moses Birth Story (Exodus 1-2)', in: K.R.R. Gros Louis e.a. (ed.), *Literary Interpretations of Biblical Narratives*, Nashville 1974, 74-119; J.C. Exum, "'You Shall Let Every Daughter Live": A Study of Exodus 1:8-2:10', *Semeia* 28 (1983), 63-82, i.h.b. 64; G.F. Davies, *Israel in Egypt: Reading Exodus 1-2* (JSOT.S, 135), Sheffield 1992, 20,174; J. Siebert-Hommes, *Laat de dochters leven! De literaire architectuur van Exodus 1 en 2 als toegang tot de interpretatie*, Kampen 1993, 45-46. Zij beschouwt het geboorteverhaal van Mozes (2:1-10) als het centrum van Exodus 1:1-2:23; Van 't Veld, *Exodus*, 20-21; Utzschneider & Oswald, *Exodus 1-15*, 82-133, ofschoon dat gebeurt onder het kopje 'Exodus 1,1-2,23 (!): Voraussetzungen einer Beziehungsgeschichte'.

Exodus 2:23-11:10

Dat Exodus 2:23 een nieuwe verhaalinzet vormt, is hierboven aan de orde geweest, de vraag is waar eindigt deze verhaalsequentie? Vele exegeten zijn van mening dat dit deel eindigt rond de liederen van Mozes en Mirjam bij de Schelfzee (15:1-21).³¹ Sommigen menen dat het eindigt bij 14:31 en noemen 15:1-21 ‘a pivoting center of the book’.³² Anderen zijn van opvatting dat het einde van het tweede deel rond hoofdstuk 18 ligt; er zijn er die menen dat Exodus 17 het slot van deze grotere verhaaleenheid is, anderen sluiten Exodus 18 erbij in.

Ik wil hier de stelling verdedigen dat 2:23-11:10 als een eenheid gezien moet worden. Dat doe ik vanuit de vraag wat het kernwoord van deze verhaaleenheid is? Dat is het verbum ‘(niet) laten gaan’ (*šālah* pi), door de farao van het volk Israël (3:20; 4:21,23; 5:1,2(2x),24; 6:10; 7:2,14,16; 8:1,2,8,20,21,28,29; 9:1,2,7,13,17,28,35; 10:3,4,7,10,20,27; 11:1(2x),10). Dat werkwoord loopt als een rode draad door deze hoofdstukken heen. De farao wordt gevraagd om het volk te laten gaan, waarna we vervolgens steeds horen dat de farao het volk niet laat gaan.³³ Dat verandert na de tiende plaag. De aankondiging van die plaag leidt er nog niet toe dat hij het volk laat gaan (11:1-10), maar dat is wel het geval, als de plaag ook tot uitvoering wordt gebracht (12:29-42). Ook de Egyptenaren dringen erop aan om het volk Israël snel het land uit te laten gaan (12:33). Op basis van het voorafgaande zou je zeggen dat de uitvoering van de plaag bij dit tweede deel thuishoort. Toch is er een goede reden te geven om te zeggen dat er in 12:1 een nieuw deel begint. Dat is het feit dat de verteller na 2:23 in 12:2 met een nieuwe tijdsaanduiding, geformuleerd door JHWH, komt: ‘Deze maand zal u het begin der maanden zijn; zij zal u de eerste der maanden van het jaar zijn’. De verteller knoopt beide delen zo heel hecht aan elkaar; hij begint in 12:1 een nieuw deel, maar sluit dit vierde deel fraai aan op het derde deel, omdat in 12:1-15:27 de uitvoering verteld wordt van de aan het slot van het tweede deel aangekondigde tiende plaag. Kortom, waar het tweede deel vertelt van het niet laten gaan van het volk door de farao, daar vertelt het derde deel dat hij dat wel doet.

Diverse commentatoren brengen in dit tweede deel onderscheid aan: tussen de roeping van Mozes (2:23-4:31),³⁴ de eerste twee optredens van Mozes voor de farao (5:1-21 en 5:22-7:13) en de tien plagen³⁵ (7:14-12:41).³⁶ Die onderscheidingen doen geen recht aan het verhaal, tenminste voor wie oog heeft voor het schema dat in dit deel gehanteerd wordt: de zending

³¹ G. Fischer, ‘Exodus 1-15 – Eine Erzählung’, in: M. Vervenne (ed.), *Studies in the Book of Exodus: Redaction – Reception – Interpretation* (BETHL, 126), Leuven 1996, 149-178.

³² Smith, ‘The Literary Arrangement’, 30.

³³ Het verbum komt nadien nog twee keer voor, en wel wanneer verteld wordt dat de farao het volk wel liet gaan (12:33; 13:17)!

³⁴ Zie voor de roeping van Mozes G. Fischer, *Jahwe unser Gott: Sprache, Aufbau und Erzähltechnik in der Berufung des Mose (Ex 3-4)* (OBO, 91), Freiburg/Göttingen 1989.

³⁵ Voor een kritische bespreking van de term ‘plagen’, zie O.-E. Van Outryve, ‘Het verhaal van de ‘plagen’ in Egypte (Ex 7-11)’, in: M. Vervenne, *Exodus: Verhaal en leidmotief*, Leuven 1989, 77-99, i.h.b. 80-82.

³⁶ Zie voor de manier waarop de tien plagen zijn opgebouwd M. Greenberg, ‘The Redaction of the Plague Narrative in Exodus’, in: H. Doedicke (ed.), *Near Eastern Studies in Honor of William Foxwell Albright*, Baltimore/London 243-252; Bar-Efrat, *De Bijbel vertelt*, 124-126; J. Licht, *Storytelling in the Bible*, Jerusalem 1986, 64-69; J. Kegler, ‘Zu Komposition und Theologie der Plagenerzählungen’, in: E. Blum e.a (Hg.), *Die Hebräische Bibel und ihre zweifache Nachgeschichte* [Fs. R. Rendtorff], Neukirchen-Vluyn 1990, 55-74; J. Grossman, ‘The Structural Paradigm of the Ten Plagues Narrative’, *VT* 64/4 (2014), 588-610.

van Mozes (en Aäron) naar de farao, de aankomst bij de farao, en de reactie van de farao op hetgeen Mozes (en Aäron) tegen hem gezegd hebben. Dat leidt tot het volgende beeld:

I

- (a) 2:23-4:17³⁷ + 4:18-31 de zending van Mozes naar de farao (3:10,12, vgl. 5:22)
- (b) 5:1-5 de komst van Mozes en Aäron bij de farao (v. 1)
- (c) 5:6-21 de farao geeft het bevel om het werk van de Israëlieten te verzwaren

II

- (a) 5:22-7:9 de zending van Mozes naar de farao (v. 10)
- (b) 7:10-12 de komst van Mozes en Aäron bij de farao (v. 10)
- (c) 7:13 de farao luistert niet naar Mozes en Aäron

III [De eerste plaag]³⁸

- (a) 7:14-19 de zending van Mozes naar de farao (v. 15)
- (b) 7:20-21 Mozes geeft gehoor aan de opdracht van JHWH om te gaan (v. 20)
- (c) 7:22-25 de farao luistert niet naar Mozes en Aäron

IV [De tweede plaag]

- (a) 8:1-7 de zending van Mozes naar de farao (v. 1)
- 8:8-14 de roeping (!) van de farao van Mozes en Aäron (v. 8)
- (c) 8:15 de farao luistert niet naar Mozes en Aäron

V [De derde plaag]

- 8:16-19a geen zending van Mozes (en Aäron) naar de farao,
wel opdracht van God aan Aäron
Mozes en Aäron handelen overeenkomstig de opdracht
- (c) 8:19b de farao luistert niet naar Mozes en Aäron

VI [De vierde plaag]

- (a) 8:20-24 de zending van Mozes naar de farao (v. 20)
- 8:25-31 Mozes en Aäron worden bij de farao ontboden (!) (v. 25)
- (c) 8:32 de farao laat het volk niet gaan

VII [De vijfde plaag]

- (a) 9:1-6 de zending van Mozes naar de farao (v. 1)

³⁷ C. den Hertog, *Het zonderlinge karakter van de Godsnaam: Literaire, psychoanalytische en theologische aspecten van het roepingsverhaal van Mozes* (Exodus 2.23-4.17), Zoetermeer 1996, doet te weinig recht aan het feit dat bij dit roepingsverhaal waar Mozes de opdracht krijgt om naar de farao te gaan, ook hoort dat hij daaraan gehoor geeft, te beginnen in 4:18-31, maar vooral ook in 5:1-21.

³⁸ D.J. McCarthy, 'Moses' Dealings with Pharaoh: Ex 7,8-10,27', *CBQ* 27 (1965), 336-341, meent ten onrechte dat 'Moses' Dealings with Pharaoh' beginnen in 7:8 en eindigen in 10:27. Mijn schema laat zien deze al beginnen in 2:23, om preciezer te zijn in 3:10, en dat ze eindigen in 11:8c. En wat de plagenserie – of beter nog 'slagenserie' (9:14) of 'tekenen en/of wonderenserie' (3:20; 7:3-4; 11:9-10) – betreft, deze begint in 7:14 en eindigt niet in 10:29, zoals B. Lemmelijn ('Setting and Structure of Exod 11,1-10 in the Exodus Narrative', in: M. Vervenne (ed.), *Studies in the Book of Exodus: Redaction – Reception – Interpretation* (BETHL, 126), Leuven 1996, 443-460, i.h.b. 456) beweert, maar in 12:30 met het gebeuren van de tiende plaag dan wel in 12:42, als de farao Mozes en Aäron 's nacht ontbiedt en het volk nu wel echt laat gaan.

- (b) geen melding van de komst van Mozes bij de farao
- (c) 9:7 de farao laat het volk niet gaan

VIII [De zesde plaag]

- (a) 9:8-9 opdracht van God aan Mozes en Aäron om roet in de lucht te strooien ‘ten aanschouwen van de farao’
- (b) 9:10-11 Mozes en Aäron gaan voor de farao staan (v. 10)
- (c) 9:12 de farao luistert niet naar Mozes en Aäron

IX [De zevende plaag]

- (a) 9:13-26 de zending van Mozes naar de farao (v. 13)
- 9:27-33 Mozes en Aäron worden bij de farao ontboden (!) (v. 27)
- (c) 9:34-35 de farao laat het volk niet gaan

X [De achtste plaag]

- (a) 10:1-2 de zending van Mozes naar de farao (v. 1)
- (b) 10:3-6b de komst van Mozes en Aäron bij de farao (v. 3)
- 10:6 het weggaan van Mozes van de farao
- (b) 10:7-15 Mozes en Aäron worden teruggebracht bij de farao (v. 8)
- (a) 10:16-17 Mozes en Aäron worden bij de farao ontboden (v. 16)
- 10:18-19 het weggaan van Mozes van de farao
- (c) 10:20 de farao laat het volk niet gaan

XI [De negende plaag + aankondiging van de tiende plaag]³⁹

- (a) 10:21-23 geen zending van Mozes naar de farao
- 10:24-26 Mozes wordt bij de farao ontboden (!) (v. 24)
- (c) 10:27-11:8b de farao laat het volk niet gaan,
- de farao wil dat Mozes weggaat en nooit meer terugkomt
- 11:8c-10a het weggaan van Mozes van de farao
- (c) 11:10b de farao laat het volk niet gaan

Moet ik een verdere onderverdeling van 2:23-11:10 maken, dan baseer ik mij daarvoor op bovenstaand schema. Dat brengt me dan tot deze onderverdeling in elf eenheden, die vertellen van elf – niet twee – optredens van Mozes (en Aäron) bij de farao: (1) 2:23-5:21; (2) 5:22-7:13; (3) 7:14-25; (4) 8:1-15; (5) 8:16-19b; (6) 8:20-32; (7) 9:1-7; (8) 9:8-12; (9) 9:13-35; (10) 10:1-20; (11) 10:21-11:10.

---

³⁹ De negende en tiende plaag kennen een opmerkelijk schema. Mozes wordt voorafgaande aan de negende plaag niet door JHWH naar de farao gezonden. Wat er gebeurt, is dat hij na de negende plaag ontboden wordt (10:24). Mozes gaat pas weg na de aankondiging van de tiende plaag (11:8c). Het aangezicht van de farao zal hij nadien niet meer zien, zo zegt de farao (10:28) en bevestigt Mozes (10:29), maar dat zal later toch nog wel gebeuren (12:31-32)! Van de uitvoering van de aankondiging van de tiende plaag (11:4-8b) hoort de lezer heel kort in 12:29-30.

Exodus 12:1-15:27

XII

12:1-30 [de uitvoering van de tiende plaag]

(a) 12:31-42 Mozes en Aäron worden bij de farao ontboden (v. 31)

(c) zowel de farao als de Egyptenaren laten het volk gaan

In 12:1-30 volgt dan de uitvoering van de tiende plaag, waarna de farao en de Egyptenaren het volk Israël laten gaan (12:31-42). Het twaalfde optreden van Mozes en Aäron bij de farao (12:31-33) is de kortste van allemaal. Met deze uittocht uit het diensthuis, Egypte, is tevens een einde gekomen aan datgene waarmee het boek Exodus opende: de onderdrukking door de farao (1:8-14; 2:23; 3:7,9,16,17; 4:31; 5:1-21). Die bevrijding zal echter nog wel gevaar lopen, zo krijgt de lezer te horen, als de gezindheid van de koning van Egypte verandert (14:5), en hij het besluit neemt om hen te achtervolgen. Hoe dat afloopt, verneemt de lezer in het verhaal van de doortocht door de Schelfzee: met de dood van de Egyptenaren op de oever van de zee (14:6-31), aan het slot ‘een machtige daad van JHWH tegen Egypte’ genoemd.

Het begin van dit derde deel is gemarkeerd, gaf ik eerder aan (12:1). Waar eindigt dit deel? Vele onderzoekers zullen zeggen dat het na de bepalingen rond het Pascha en de wet op de eerstgeborenen, eindigt in 13:16 dan wel in 13:17a, met ‘Toen farao het volk had laten gaan’.⁴⁰ Exodus 12:1-13:16 is dan te typeren als ‘het laten gaan van het volk Israël door de farao’ dan wel ‘de bevrijding van Israël na vierhonderdendertig jaar diensthuis’. Anderen zijn van mening dat ook het verhaal van de doortocht door de Riet- of Schelfzee daar nog bij hoort. Het verhaal van de uittocht is ten slotte nog niet definitief, zo wordt ook uit 14:8 de lezer duidelijk: de Israëlieten zetten de uittocht voort. De uittocht krijgt haar afronding pas, met de dood van de Egyptenaren op de oever van de zee (14:26-31).

Het lijkt logisch om de liederen van Mozes en Mirjam als het slot van het derde deel te beschouwen, en dan vanaf 15:22 over de woestijntocht te spreken. Ik ben van mening dat het einde toch iets verder ligt, en wel bij 15:27 ligt: bij Elim, waar twaalf waterbronnen zijn en zeventig palmbomen. De reden daarvan is gelegen in het feit dat nu heel 12:1-17:16 zich in het tijdsbestek van één maand afspeelt, zoals blijkt uit 16:1. Het zorgt in elk geval voor een mooi slotbeeld van het derde deel. Dit derde deel is in drie secties onder te verdelen: 12:1-13:16 (‘het laten gaan van het volk Israël door de farao’), 13:17-15:21 (‘de doortocht door de Schelfzee’) en 15:22-27 (‘het opbreken en eerst komen in Mara, vervolgens in Elim’).

Exodus 16:1-18:27

Vele commentatoren laten de woestijnreis in 15:22 beginnen en tot 18:27 lopen.⁴¹ Ik heb zojuist aangegeven het juister te vinden om Exodus 15:22-27 als het slot van het derde deel te

⁴⁰ Vgl. H. Utschneider, *Das Heiligtum und das Gesetz: Studien zur Bedeutung der sinaitischen Heiligtumstexte (Ex 25-40; Lev 8-9)* (OBO, 77), Freiburg & Göttingen 1988, 77, die de beginwoorden (13:17-22) duidt als ‘eine Zäsur’ en ‘ein neuer Einsatzpunkt im Fortgang der (...) Erzählung’.

⁴¹ Voor de woestijntocht, zie R. Albertz, ‘Wilderness Material in Exodus (Exodus 15-18)’, in: T.B. Dozeman e.a. (eds), *The Book of Exodus: Composition, Reception, and Interpretation* (VT.S, 164), Leiden/Boston 2014, 151-168.

beschouwen. In 16:1 is namelijk pas weer sprake van een nieuw tijdsmoment: ‘de vijftiende dag van de tweede maand na hun uittocht uit Egypte’. Het einde van dit vierde deel is gelegen in 18:27. Zoals 1:1-2:22 uit twee delen bestaat: 1:1-22 en 2:1-22, is datzelfde het geval in 16:1-18:27. De twee delen zijn; 16:1-17:16 en 18:1-27. Zowel het eerste als het vierde deel bevatten aan het slot een Midjan-sectie (2:1-22 en 18:1-27).

In mijn structuurvoorstel aan het begin suggereer ik een verband door 16:1-18:27 (A’) te noemen, waar ik 1:1-2:22 met (A) aanduidde. Dat verband zit daarin dat het volk Israël verschillende keren terugkomt op het verblijf in Egypte (14:11-12; 16:2-3; 17:2-3 > 1:1-2:22). In beide situaties: Egypte en de woestijn, beleven ze hun situatie als onaangenaam.

Exodus 16:1-17:16

Ik zei hierboven al dat de tijdsbepaling aan het begin aanduidt dat hier een nieuw deel begint. De lezer ziet ogenblikkelijk dat het zeer nauw aansluit op het direct voorafgaande (15:22-27), waar ook al sprake was van ‘opbreken’ (15:22, zie 16:1). Er volgen twee scènes waarin van gemor verteld wordt (16:1-35 + 17:1-7). Deze sectie eindigt met Mozes die na de strijd met Amalek een altaar bouwt, en uitspreekt: ‘De hand ligt op de troon van JHWH. JHWH heeft een strijd tegen Amalek van geslacht op geslacht’ (17:8-16).

Exodus 18:1-27

Deze sectie kent met Jetro, zijn dochter en haar kinderen, een geheel nieuwe, verrassende inzet. Het brengt de lezer het slot van 1:1-2:22 in herinnering, waarin vader Reüel zijn dochter Sippora aan Mozes geeft en een zoon, Gersom, wordt geboren (2:1-22). Hier brengt Jetro zijn dochter Sippora en twee (!) zonen, Gersom en Eliëzer, terug naar Mozes (18:5).⁴² De sectie bezit een zekere brugfunctie, omdat in de *eerste* scène (18:1-12) sterk teruggegrepen wordt op de uittocht (12:1-15:27) en de woestijntocht (16:1-17:16), en dan ook op ‘al het goede’ dat JHWH gedaan heeft (18:9) en de *tweede* scène – ‘de volgende dag’ – (18:13-27) naar de toekomst kijkt, omdat Mozes op dit moment iets ‘niet goed’ doet (18:17).⁴³

Exodus 19:1-40:16

Het vijfde deel (19:1-40:16) geeft een tijdsmoment aan, helemaal aan het begin: ‘de derde maand na de uittocht van de Israëlieten uit het land Egypte’ (19:1).⁴⁴ Deze verhaaleenheid wordt gekenmerkt doordat Mozes berg op, berg af gaat (19:20,21,24,25; [20:21], 24:1,9,12,15,18; 32:1,7,13,[30]; 34:1,4,29).⁴⁵ Zo ‘eindigt’ Mozes – in het boek Exodus – op dezelfde plek (B’) als waar hij begon (B); bij de berg Gods, waar direct aan het begin God

⁴² Voor de verschillende namen van de schoonvader van Mozes, zie Houtman, *Exodus* I, 91-92.

⁴³ Vgl. Dohmen, *Exodus 1-18*, 65, die de ‘Verknüpfung’ daarin ziet dat 18:1-12 teruggrijpt op de uittocht en 18:13-27 Israëls leven met de Tora op het oog heeft.

⁴⁴ Zie voor het Sinaigedeelte verder T.B. Dozeman, *God on the Mountain* (SBL.MS, 37), Atlanta 1989; M.R. Hauge, *The Descent from the Mountain: Narrative Patterns in Exodus 19-40* (JSOT.S, 323), Sheffield 2001.

⁴⁵ Vgl. P. Weimar & E. Zenger, *Exodus: Geschichte und Geschichten der Befreiung Israels* (SBS, 75), Stuttgart 1975, 16: ‘Durch das immerwährende Auf und Ab des Mose wird nicht nur Bewegung in die Szene gebracht, sondern vor allem auch ein größerer Handlungszusammenhang hergestellt.’

zich manifesteert.⁴⁶ In beide gevallen na een ontmoeting van Mozes met de priester uit Midjan. Een tweede kenmerk betreft ‘de twee stenen tafelen’ (20:1-17; 24:12; 31:18; 32:1-34:35) en de twee wetscomplexen: ‘the Covenant Code’ (20:22-23:33) en ‘the Tabernacle Code’ (25:1-31:17).

Een verdere onderverdeling is moeilijk te maken. Zo zijn er velen die 19:1-24:18 als een eenheid beschouwen.⁴⁷ Nu heeft 24:1-18 een scharnierfunctie. Er wordt in 24:3-8 teruggegrepen op de voorafgaande verordeningen (20:22-23:33)⁴⁸ en er wordt vooruitgegrepen: Mozes wordt opgeroepen om de berg te beklimmen (24:1).⁴⁹ Hij geeft niet direct gehoor, pas in tweede instantie (24:9). Een tweede keer roept hij Mozes alleen tot zich (24:12). Vervolgens gaat hij de wolk in, de berg bestijgend, en blijft daar veertig dagen en veertig nachten om op de berg en gedurende deze veertig dagen en veertig nachten – in Exodus 25:1-31:17 – zeven instructies van JHWH (25:1-30:10; 30:11-16; 30:17-21; 30:22-33; 30:34-38; 31:1-11; 31:12-17) te ontvangen. Verreweg de langste – de eerste – instructie betreft de bouw van de tabernakel.⁵⁰ Daarna volgen zes andere, veel kortere instructies die betrekking hebben op het omgaan met de tabernakel. Kortom, Exodus 24 zit zo prachtig ‘ingeklemd’ tussen de verordeningen van Exodus 21:1-23:13 en de tabernakelinstructies van 25:1-31:17 en vormt dus geen slot van 19:1-24:18. De tabernakelinstructies zijn op hun beurt weer verbonden met 35:4-40:38; deze slotpassage vertelt namelijk van de uitvoering van de instructies voor de bouw van de tabernakel (35:1-39:32), uitlopend op het brengen van de tabernakel en alle toebehoren naar Mozes (39:33-43), waarna hij hen zegent. Het vijfde deel eindigt met de opdracht tot op- en inrichting van de tabernakel (40:1-16). Tussen de tabernakelinstructies en de uitvoering daarvan vindt de lezer de passage, waarin de twee stenen tafelen centraal staan. Deze loopt van 31:18 tot 34:35. We zien drie fasen: (1) de toegezegde (zie 24:12) gave van de stenen tafelen door God aan Mozes op de Sinai (en Mozes die daarmee de berg afdaalt) (31:18); (2) het verbrijzelen van de stenen tafelen door Mozes na het zien van het gouden kalf (32:1-35); (3) de opdracht van God om nieuwe stenen tafelen te houwen en ‘deze woorden’ op te schrijven, waarna Mozes met de stenen tafelen afdaalt (34:1-35).

Exodus 40:17-38

Aan het slot van het boek wordt blijkens een nieuwe en tevens laatste tijdsaanduiding; ‘in de eerste maand in het eerste jaar op de eerste van de maand’ (40:17) een nieuw deel zichtbaar.

⁴⁶ Zie voor de theofanie in Exodus F. Polak, ‘Theophany and Mediation: The Unfolding of a Theme in the Book of Exodus’, in: M. Vervenne (ed.), *Studies in the Book of Exodus: Redaction – Reception – Interpretation* (BETHL, 126), Leuven 1996, 113-147; voor de theofanie in Exodus 3, zie A.G. van Daalen, ‘De plaats waar JHWH zich aan Mozes liet zien: Een onderzoek naar de compositie van Exodus 3’, in: M. Boertien e.a. (red.), *Verkenningen in een stroomgebied: Proeven van oudtestamenteel onderzoek* [Fs. M.A. Beek], Amsterdam 1974, 30-40.

⁴⁷ J. Sprinkle, ‘Law and Narrative in Exodus 19-24’, *JETS* 47 (2004), 235-252; W. Oswald, ‘Lawgiving at the Mountain of God (Exodus 19-24)’, in: T.B. Dozeman e.a. (eds), *The Book of Exodus: Composition, Reception, and Interpretation* (VT.S, 164), Leiden/Boston 2014, 169-192.

⁴⁸ Zie verder D.P. Wright, ‘The Origin, Development, and Context of the Covenant Code (Exodus 20:23-23:19)’, in: T.B. Dozeman e.a. (eds), *The Book of Exodus: Composition, Reception, and Interpretation* (VT.S, 164), Leiden/Boston 2014, 220-244.

⁴⁹ Vgl. M.S. Smith, *The Pilgrimage Pattern in Exodus* (JSOT.S, 239), Sheffield 1997, 244-247.

⁵⁰ Zie verder H. Utzschneider, ‘Tabernacle’, in: T.B. Dozeman e.a. (eds), *The Book of Exodus: Composition, Reception, and Interpretation* (VT.S, 164), Leiden/Boston 2014, 267-301.

Dit zesde deel sluit nauw aan op het slot van 19:1-40:16, ten slotte kreeg Mozes vlak daarvoor de opdracht van JHWH om op de eerste dag van de eerste maand de tabernakel op te richten en de ark van het getuigenis daarin te plaatsen (40:1-16). We hebben in 40:17-38 met de uitvoering van die opdracht te maken, waarna we eerst horen hoe de wolk de tabernakel bedekt en de heerlijkheid van JHWH de tabernakel vervult en daarna hoe wolk en vuur het volk vervolgens op hun (verdere) tochten begeleiden (40:34-38).

Wanneer je naar de tijdsaanduiding kijkt in 12:1-15:27 kijkt en die naast die van 40:17-38 legt:

‘de eerste der maanden van het jaar’ (12:2)

in de eerste maand van het tweede jaar op de eerste van de maand (40:17),

dan ziet een lezer dat beide delen een zekere correspondentie met elkaar vertonen (C – C’). Het maakt duidelijk dat de uittocht en de oprichting van de tabernakel de twee brandpunten van het boek Exodus vormen. We hebben in beide gevallen te maken met verhalen waar het gaat om de uitvoering van iets dat aan het slot van het daaraan voorafgaande deel was aangekondigd. In het eerste geval: de aankondiging van de tiende plaag, in het tweede geval, de opdracht om de tabernakel op te richten.

Excurs

Vele uitleggers, vooral diegenen die van een driedeling uitgaan, kennen aan de woestijntocht een aparte status toe. Er is dan nog wel verschil van mening over de afbakening van deze tocht. Sommigen houden 13:17 voor het begin van deze tocht, waar anderen de doortocht door de Schelfzee nog rekenen als behorend bij het uittochtverhaal, en 15:22 als begin van de woestijnreis zien. Het lied van Mozes en Mirjam (15:1-21) houdt men dan voor het hoogtepunt en het slot van het exodusverhaal.

Mijns inziens zijn er goede redenen te noemen om de woestijntocht en het Sinaigebeuren bijeen te nemen. Wie uitgaat van het schema: Egypte – woestijn – Sinai wekt toch te veel de indruk dat het Sinaigebeuren iets van een eindpunt heeft. En dat is toch geenszins het geval. Het slot van het boek maakt duidelijk dat het volk Israël met Mozes en Aäron als hun leiders nog doortrokken:

‘Wanneer de wolk zich verhief van boven de tabernakel,

braken de Israëlieten op,

op al hun tochten.

Verhief de wolk zich niet,

dan braken zij niet op,

tot de dag dat zij zich verhief.

Want de wolk des Heren rustte op de tabernakel overdag,

een vuur erin was er ’s nachts voor de ogen van het gehele huis Israël,

op al hun tochten’ (Ex 40:36-38).

Die tocht begint feitelijk al, nadat de farao het volk had laten gaan. Heel 13:17-40:38 is dus te beschouwen als ‘hun tochten’. Wat wel gezegd mag worden, is dat hun verblijf bij de Sinai

met Mozes berg op en berg af wel een hele bijzondere rol in dit geheel inneemt. De doortocht door de Schelfzee (13:17-15:21) is te beschouwen als het begin van deze tocht. Dat Exodus 13:17-40:38 een zekere eenheid vormt, kan de lezer ook uit de inclusie opmaken. Het begint namelijk met:

‘De Heer ging voor hen uit,
overdag in een wolkkolom om hen te leiden op de weg
en ’s nachts in een vuurkolom om hen voor te lichten,
zodat zij dag en nacht konden voortgaan.
Zonder ophouden bleef de wolkkolom overdag en de vuurkolom ’s nachts
aan het hoofd van het volk’ (Ex 13:21-22).

en eindigt dus met:

‘Wanneer de wolk zich verhief van boven de tabernakel,
braken de Israëlieten op,
op al hun tochten.
Verhief de wolk zich niet,
dan braken zij niet op,
tot de dag dat zij zich verhief.
Want de wolk des Heren rustte op de tabernakel overdag,
een vuur erin was er ’s nachts voor de ogen van het gehele huis Israël,
op al hun tochten’ (Ex 40:36-38).

Dit alles betekent echter niet dat 13:17-40:38 niet ook met het 2:23-13:16 verbonden is. Dat is te zien aan het werkwoord ‘opbreken’ (*nāsa*), dat als een rode draad door 13:17-40:38 heenloopt, maar in 2:23-13:16 begint. In dit gedeelte komt het tien keer voor (13:20; 14:10,15,19(2x); 16:1; 17:1; 19:2; 40:36,37).⁵¹ De allereerste keer was in het direct hieraan voorafgaande gedeelte (12:37).

Verantwoording van de indelingsmethode

Vijf zaken hebben als uitgangspunt gediend om tot een verantwoord voorstel te komen wat de literaire structuur van het boek Exodus betreft:

(a) Als eerste markerings-element gelden de tijdsaanduidingen; ze staan aan het begin van een verhaaleenheid (zie 2:23; 12:2; 16:1; 19:1; 40:17), soms ook ergens in een verhaaleenheid als scheiding dienend (zie b.v. 2:11; 18:13; 19:16; 32:30). Christoph Dohmen wijst erop dat een specifieke chronologie van de gebeurtenissen vanaf de uittocht verteld wordt, te beginnen bij 12:1, en verder 12:3,6,8,10,12,14,15,16,17,18,19,22,29,30,31,40,41,42,51;⁵² 16:1; 19:1,14;

⁵¹ Clifford, ‘Exodus’, 44, spreekt ten onrechte van twaalf keer.

⁵² Het verhaal van de uittocht (12:1-13:16) kent een verhoogd aantal tijdsbepalingen, waarvan de nacht wel de meest bijzondere genoemd mag worden (12:8,12,29 [‘middernacht’],30,31,42[2x]) (vgl. het boek Ruth waarin de nacht ook het meest geconcentreerde tijdsmoment is (3:1,8 [‘middernacht’],13) (zie N.A. Riemersma, ‘De krachten gebundeld: Opbouw, motiefwoorden en theologie van het boek Ruth’, *Interpretatie* 20/3 (2012), 34-37, i.h.b. 34).

40:17.⁵³ Van een veel algemenere tijdsaanduiding is in 2:23 sprake. De expositie kent geen specifieke temporele setting, zodat dit tijdsbeeld ontstaat voor heel boek:

1:1-2:22	
2:23-11:10	In die vele dagen
12:1-15:27	‘In de 1 ^e maand van het jaar (15 ^e dag)’
16:1-18:27	In de 2 ^e maand na de uittocht uit Egypte
19:1-40:16	In de 3 ^e maand na de uittocht uit Egypte
40:17-38	In de 1 ^e maand van het 2 ^e jaar (1 ^e dag)

(b) De geografische aanduidingen (Egypte – woestijn – Sinai) zijn voor veel exegeten als ook voor mij voor de indeling van het boek van essentieel belang.

(c) Ik heb laten zien dat de macrostructuur zich moeilijk laat uittekenen, als we niet ook rekening houden met de bewegingen van de hoofdpersonages, in het bijzonder die van Mozes. In het tweede deel (2:23-11:10) gaat het om gezonden worden, gaan naar en komen bij de farao, om bewegingen in de richting van de farao. We zien deze bewegingen van Mozes (en Aäron) een twaalfal keren. In het vijfde deel (19:1-40:16) gaat het om opstijgen en afdalen, om bewegingen van Mozes in de richting van JHWH.

(d) Dat van een nieuw onderdeel sprake is, kan ook blijken uit de wisseling van het hoofdpersonage:

1:1-7 [Israëlieten] > 1:8-22 [farao] > 2:1-22 [Mozes];
16:17-17:16 [Mozes] > 18:1-27 [Jetro] > 19:1-40:16 [Mozes].

(e) Een vijfde aspect, waarmee vooral de eenheid van een sequentie naar voren komt, zijn de Leitmotieven dan wel woordherhalingen, zoals we bijvoorbeeld zagen in het tweede deel (B), met het werkwoord ‘(niet) laten gaan’, ‘de stenen tafelen’ in het vijfde deel (B’).

Bijbels-theologische conclusies

In deze studie heb ik een beargumenteerd voorstel gedaan voor de macrostructuur van het bijbelboek Exodus. Ik zet aan het slot bij wijze van conclusie de belangrijkste thema’s van het boek op een rij:

(1) Het bijbelboek draagt, althans in ‘onze’ Bijbel, de naam ‘Exodus’. En daarom draait het ook in het boek, letterlijk en figuurlijk:

- Het mag toch opvallend genoemd worden dat het de farao is bij wie het exodusthema begint: hij is bang dat het volk, als dat zich steeds meer uitbreidt, uiteindelijk ‘uit het land zal opgaan’ (1:1-22 > 1:10).

Het uittochtthema staat op twee manieren centraal:

⁵³ Dohmen, *Exodus 1-18*, 69. De laatste tekstverwijzing (40:17) noemt Dohmen echter niet.

(a) In het tweede deel (2:23-11:10) is er steeds de vraag van Mozes en Aäron aan de farao om het volk te laten gaan, steeds eindigend met de mededeling dat de farao het volk niet laat gaan (4:21,23; 5:1,2(2x),24; 6:10,26; 7:2,14,16; 8:1,2,8,20,21,28,29,32; 9:1,2,7,13,17,29,35; 10:4,7,10,11,20; 11:1,10). Dat laatste horen we tot zelfs direct na de aankondiging van de tiende plaag; de dood van alle eerstgeborenen (11:10). JHWH zelf gebruikt woorden als ‘redden’ (*nāšāl* hif), ‘doen opgaan’ (*ālah* hif) en ‘doen uitgaan’ (*vāša* hif), ‘uitdrijven’ (*gāraš*) (steeds in het futurum; 1:10; 3:8,10,11,12,17,21; 5:23,24; 6:5(3x),6,12,25; 7:4,5; 8:23), waarvan ofwel hij zelf het subject is, ofwel Mozes, een enkele keer de farao (5:24).

(b) Het derde deel (12:1-15:27) vertelt eerst de uitleiding van het volk Israëel uit Egypte. Daarna wordt er een aantal keren door Mozes op de uittocht teruggekomen, als hij spreekt over JHWH als degene die het volk heeft uitgeleid (13:3,8[2x],14,16).

- Het exodusthema komt met enige regelmaat terug. Dat gebeurt zowel door de verteller, die drie keer situaties relateert aan de uittocht (14:8; 16:1; 19:1). Maar ook het volk Israëel komt erop terug (14:11; 17:3; 32:1,4,7,8,11,12,23) en Mozes (14:13; 16:6,32). Jetro hoort ervan en verheugt zich daarover tegenover JHWH (18:1,8-11). Ook JHWH refereert aan de uittocht die hij tot stand heeft gebracht (20:2; 23:15; 29:46; 34:18). In 33:1 echter kent hij de uittocht aan Mozes toe.

Samengevat, het exodusthema kent drie gangen: in de eerste wordt de farao tot ‘uittocht’ van het volk Israëel opgeroepen, in de tweede vindt de uittocht plaats; in de derde wordt door verschillende personen op de uittocht teruggegrepen.

(2) Het boek begint met de bouw door de Israëlitische slaven voor de farao van voorraadsteden (*mišk^enîm*) – van leem en tichelsteen – Pitom en Raämses (1:11), en eindigt met Mozes die voor JHWH de tabernakel (*miškan*) opricht (40:17-38), waarin de ark met stenen tafelen van het getuigenis worden bewaard (39:35; 40:20).⁵⁴ Het verhaal van de uittocht uit Egypte ‘bemiddelt’ daartussenin. Anders gezegd, dat zorgt ervoor dat er niet nog meer ‘woonplaatsen’ (*miškan*) voor de farao gebouwd worden, maar wel één, een uiterste beweeglijke, voor JHWH’.

(3) Een niet minder belangrijk thema vormt het aspect van *dienst*. In het tweede deel van de expositie wordt verteld van de Israëlieten die als *slaven* (*‘abādîm*) worden gebruikt en mishandeld (1:11-14), aan het begin van het derde deel wordt verteld dat ze bleven zuchten onder deze *slavernij* (*‘abōdāh*) en dat ze het uitschreeuwen, zodat hun hulpgeroep vanuit de *slavernij* tot God omhoogsteeg (2:23-25). Het brengt God die het hoort en ziet, ertoe om Mozes te roepen en naar de farao te sturen met de vraag om het volk te laten gaan. Mozes ziet zichzelf als een Hebreëer die in *dienst* staat van JHWH. Na twaalf optredens gebeurt dat dan uiteindelijk, en komt aan de *slavernij* een einde. Daarvoor was echter wel – hoe pijnlijk – de dood van de eerstgeborene van de Egyptenaren nodig. Het komt tot de uittocht uit Egypte en door de woestijn naar het land overvloeiende van melk en honig, maar daarvoor moeten ze eerst nog door de Schelfzee, een redding ternauwernood. Daarvoor was echter wel – hoe pijnlijk – de dood van de hen achtervolgende Egyptenaren nodig. Tegen de farao had Mozes steeds gezegd dat hij hen moest laten gaan, zodat zij in de woestijn God zouden kunnen *dienen* (*‘ābad*). Samengevat, de Israëlieten waren slaven (*‘abādîm*) van de farao in Egypte (1:1-22), ze worden door de dienaar (*‘ēbēd*) Mozes die eerder een Hebreëer te hulp was

⁵⁴ Vogels, *Exodus*, 23; Fretheim, ‘Exodus, Book of’, 250; A.C. Leder, ‘The Coherence of Exodus: Narrative Unity and Meaning’, *CTJ* 36 (2001), 251-269, i.h.b. 261.

geschoten (2:1-22), vervolgens uit die *slavernij* bevrijd (2:23-13:16) waardoor ze op de Sinai dienaren ('*abādīm*) van JHWH worden (13:17-40:38).⁵⁵

(4) Het boek kent een inleiding, waarin de koning van Egypte de centrale figuur is (1:1-22), en een hoofddeel met Mozes in de hoofdrol (2:1-40:38). In het slot van het eerste deel komt het tot een relatie tussen die twee, in die zin dat de farao Mozes zoekt te *doden* (2:15). Het tweede deel vertelt van een elftal optredens van Mozes voor de daaropvolgende farao waarin het laten gaan van het volk Israël centraal staat (2:23-13:16). Uiteindelijk, na tien plagen en bij een twaalfde optreden van Mozes voor de farao, laat deze het volk ook gaan. Aan het slot van het derde deel speelt Mozes wel een belangrijke rol vanwege de achtervolging door de farao en zijn legermacht van het volk Israël, maar daar blijft het ook bij. Het verhaal eindigt met de *dood* van de Egyptenaren, en dan dus ook van de farao (14:26-31). Waar de tweede farao⁵⁶ Mozes zocht te *doden*, daar *komt* de derde farao in zijn achtervolging van het volk Israël *om het leven*. Daarmee vindt er een zekere afronding plaats in en van 1:1-15:27 (A – B – C). Het thema speelt direct vanaf het begin al een grote rol (1:16,17,22). Ook in 16:1-40:38 speelt het thema (14:11-12; 16:3; 17:3; 19:21; 20:19; 28:35,43; 30:20,21; 32:12).

(5) Tekent de verteller in het boek Exodus een reis van het volk Israël weg uit Egypte, door de Schelfzee (13:17-14:31)⁵⁷ en door drie woestijnen (Sur [15:22-27], Sin [16:1-18:27] en Sinai [19:1-40:38] (met Kanaän als doel), er is ook een reis van JHWH zichtbaar. Als subject is hij in het eerste deel (1:1-2:22) zo goed als afwezig. Dat verandert direct aan het begin van het tweede deel. Alsof de schade wordt ingehaald (?) klinkt daar vier keer 'God': God die hoort, God die zijn verbond gedenkt, God die ziet, God die kent (2:24), en die vervolgens Mozes naar de farao stuurt met het doel het laten gaan van zijn volk.⁵⁸ Dat volk ziet bij de Schelfzee 'welk een machtige daad JHWH tegen Egypte heeft gedaan' (14:31). Het is gedurende heel die reis (van 13:17-40:38) dat Hij met zijn volk optrekt, in wolk en vuurkolom. Hij omgeeft het volk van voren (13:21-22) en van achteren (40:36-38).

⁵⁵ Smith, 'The Literary Arrangement', 39; Jagersma, *Exodus 1:1-18:27*, 16; Vogels, *Exodus*, 23; Fretheim, 'Exodus, Book of', 250.

⁵⁶ Het boek Exodus kent drie farao's: de eerste wordt verondersteld, d.i. de farao die Jozef heeft gekend (zie Gen 41:46-50:22). Over de tweede horen we in 1:8-22 en direct aan het begin van 2:23. In 3:10 horen we van de derde farao.

⁵⁷ Zie voor het Schelfzeeverhaal U.F.W. Bauer, כל הדברים האלה *All diese Worte: Impulse zur Schriftauslegung. Expliziert an der Schilfmeerzählung in Exodus 13,17-14,31* (EH, 442), Frankfurt am Main u.a. 1991.

⁵⁸ Zie voor 'De Godsnaam in de exodus' K.A. Deurloo, *Exodus en Exil* (Kleine Bijbelse Theologie I), Kampen 2003, 43-61; J. Siebert-Hommers, "'Ich werde sein" oder "Ich werde da sein": Eine Untersuchung zu Exodus 3,14', in: K.A. Deurloo & B.J. Diebner (Hrsg.), *Yhwh – Kyrios – Antitheism or The Power of the Word* [Fs. R. Zuurmond] (DBAT.B, 14), Heidelberg 1996, 59-67.

Abstract

The Literary Structure of the Book of Exodus: A New Proposal

Nico Riemersma

In this chapter I present a new proposal on the literary structure of the book of Exodus: (A) 1:1-2:22 (Israel in slavery in Egypt) – (B) 2:23-11:10 (at the mountain of God: theophany) – (C) 12:1-15:27 (Israel's exodus out of Egypt, in the first month of the year) – (A') 16:1-18:27 (journey through the desert, in the second month after the exodus out of Egypt) – (B') 19:1-40:16 (at the mountain of God: theophany) – (C') 40:16-38 (the rearing up of the tabernacle, in the first month of the second year). I report other views of scholars on the macrostructure of the book, followed by an evaluation of their points of view. In the second part I give arguments for my delineation *of* and the relationship *between* the units. Afterwards, I justify my method of delineation. Biblical-theological conclusions follow at the end, about (a) life and death in Egypt, (b) being slaves of Pharaoh and 'slaves' of YHWH, (c) the exodus out of Egypt and the desire to go back, (d) building cities for the Pharaoh and making a tabernacle for YHWH, (e) the journey of Israel, and also the journey of God in the book: as good as absent in the beginning, but present, forwards and backwards during the journey of Israel, at the end of the book.